

# НУМІЗМАТИКА. БОНІСТИКА

*Зінаїда Зразюк,  
завідувач сектору Нумізматики  
Національного музею історії України*

## СКАРБ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ МОНЕТ КІНЦЯ XVII СТ., ЗНАЙДЕНИЙ У 1966 Р. У М. ЯГОТИН КИЇВСЬКОЇ ОБЛ. НА БЕРЕЗІ РІЧКИ СУПОЙ

*Стаття присвячена скарбу західноєвропейських монет кінця XVII ст., знайденого у 1966 р. у м. Яготин на березі р. Супой. Загальна кількість монет, що до нього входить – 1051 одиниця. Цей монетний депозит має дуже цікавий склад, який яскраво ілюструє особливості монетного обігу на території Лівобережної України наприкінці XVII ст.*

**Ключові слова:** скарби, грошовий обіг на території Лівобережної України, Річ Посполита, прибалтійські володіння Швеції, Бранденбурзько-Пруссська держава, Германська (Священна римська) імперія.

У секторі нумізматики Національного музею історії України зберігається скарб західноєвропейських монет кінця XVII ст., знайдений у 1966 р. у м. Яготин на березі р. Супой. Загальна кількість монет, що до нього входить – 1051 одиниця. Дані про точне місце знахідки, глибину на якій знайдено скарб та наявність «упаковки» відсутні. Найстарішою монетою скарбу є литовський півгріш 1554 р. Сигізмунда II Августа, наймолодшою – драйпелькер 1685 р. Фрідріха Вільгельма (герцогство Пруссія). Вірогідно, час заховання скарбу – останнє десятиліття XVII ст.

У скарбі переважають монети Речі Посполитої – 764 од. (72,69%). Найбільше за номіналом півторакив – 738 од. З них 730 монет відкарбованих за часів правління Сигізмунда III (1587–1632) і лише 8 екземплярів за часів правління Яна II Казимира (1648–1668). Випуск півторакив розпочався у 1614 р. і продовжувався до 1627 р., коли за рішенням сейму у зв'язку з значною економічною кризою випуск розмінної монети був припинений. У цьому монетному депозиті переважають півтораки відкарбовані у 1621–1625 рр., часом, коли монетарні Речі Посполитої випускали їх у величезній кількості. Випуск півторакив був відновлений Яном II Казимиром (1649–1668), проте в досить незначній кількості. У скарбі ці монети представлені 8 досить рідкісними екземплярами, відкарбованими на Познанському монетному дворі у 1661–1662 рр.

Наступними за кількістю номіналом є коронні трояки – їх 22 одиниці. Час карбування з 1621 по 1623 р. Інші номінали в депозиті малочислені: два гроша коронного та гданського карбування та один коронний шостак 1625 р.

З 764 монет Речі Посполитої переважають монети коронного карбування. Міське карбування представлене лише одним грошем 1626 р. м. Гданська. Продукція Віленського монетного двору – найстарішою монетою скарбу півгрошем литовським – 1554 р., відкарбованим при Сигізмунді II Августі.

Наступними за кількістю є драйпелькери (півтораки) Прибалтійських володінь Швеції з іменами шведських правителів Густава Адольфа (1611–1632), Христини (1632–1654) та Карла X Густава (1654–1660). Загальна кількість монет – 183 екз. (17,41%) і лише одного номіналу – драйпелькер (півторака). Драйпелькери випускались на монетних дворах загарбаних шведським королем Густавом Адольфом міст Риги (1621 р.) та Ельбінга (1626 р.). З 145 монет

Густава Адольфа – 93 випущені на королівському монетному дворі м. Ельбінг. Значно менше монет міського карбування, а саме драйпелькерів м. Риги (29 од.) та Ельбінгу (23 од.).

Серед драйпелькерів Густава Адольфа звертають на себе увагу група монет з датами 1633–1635 рр. Їх у цьому скарбі 44 одиниці. Як відомо, Густав Адольф загинув 6 листопада 1632 р. під час битви під Лютценом. Проте в українських скарбах досить часто зустрічаються монети з датами з 1633 по 1635 рр. На пояснення цього не характерного для монетної справи явища, існує декілька версій. По-перше, на думку деяких дослідників, ці монети є продукцією Сучавського монетного двору (м. Сучава, зараз Румунія)[6, с. 117; 5, с. 121]. Хоча це вони роблять з деяким застереженням, оскільки відомо, що Сучавський монетний двір спеціалізувався на підробках ризьких солідів (шилінгів) з ім'ям шведських правителів Густава Адольфа та Христини[4, с. 121].

По-друге, є припущення, що ці незвичні монети є продукцією королівського монетного двору, а наявність таких дат на монетах пояснюється тим, що: «...королівська влада була сильно обмежена риксдагом, а Швеція продовжувала участь у Тридцятирічній війні та мала велику потребу в грошах. Тому використання морально застарілих штемпелів з ім'ям популярного короля для випуску цих монет в таких умовах можна припустити, тим більше, що вони були виготовлені заздалегідь» [3, с. 110]. На противагу цьому твердженню, дослідники звертають увагу на те, що монети з цими датами майже не зустрічаються в Прибалтиці, проте широко розповсюджені в Білорусії та Україні [6, с. 117].

По-третє, існує версія, що ці монети відкарбовані за наказом гетьмана Богдана Хмельницького. На думку В. Зайцева: «...гетьман міг переробляти повноцінну срібну монету (талери) в білонову монету (півтораки, соліди), маючи від цього зиск та кошти на утримання війська. Монети Богдана Хмельницького, таким чином, мають копіювати типи низькопробної монети, що були розповсюджені на українському ринку. Причому, до остаточного розриву гетьмана з Яном Казимиром це навряд чи були наслідкування польським монетам» [2, с. 223].

Майже кожен український скарб має у своєму складі монети Бранденбурзько-Пруської держави, що об'єдналася у 1618 році. Яготинський скарб не став виключенням. Продукція Крелевецького монетного двору представлена 102 драйпелькерами (9,7%). Ці монети починають надходити на грошовий ринок України в першій половині 1620-х рр. Основними причинами цього явища стало те, що об'єднана держава значно пожвавила монетне виробництво та бранденбурзько-пруські драйпелькери зайняли нішу півтораків, виробництво яких було зупинене Річчю Посполитою у 1627 р.

В Яготинському скарбі є всього дві монети Германської (Священної Римської) імперії. На противагу 20-м рр. XVII ст., в українських скарбах другої половини XVII ст. германські монети займають досить скромне місце. Впродовж тридцяти років Германська імперія вела виснажливу війну (1618–1648), результатом якої стала глибока економічна, політична, фінансова криза та інфляція, викликана значним знеціненням грошей. Охоплена війною країна не спонукала до розвитку міжнародної торгівлі, а знецінені низькопробні гроші навряд чи могли долати кордони країни і використовуватись для розрахунків.

Більше дев'яносто семи відсотків цього монетного депозиту складають півтораки (1024 од.), серед них відкарбовані у 1622–1625 рр. становлять майже шістьдесят два відсотки. Отже, між часом заховання скарбу і часом карбування найбільшої кількості монет складає більше шістьдесяти років. Відомо, що півторак був найбільш розповсюдженим номіналом серед мілких розмінних монет (від соліда до орта) і зустрічається у монетних скарбах навіть у XVIII ст., а подекуди і у XIX ст.

Після входження України після Переяславської угоди до Московського царства, півтораки продовжували курсувати на грошовому ринку і їх кількість в Україні була більшою, ніж на інших територіях Речі Посполитої. Півтораки в скарбах на коронних землях до 1627 р. складали 2/3 від загальної кількості мілкої монети (від соліда до орта), а після

1659 р. – лише 1/3 [8, с. 67]. На відміну від Речі Посполитої, після 1650 р. на Лівобережній Україні скарби з півтораками складали 3/5 скарбів [7, с. 199].

Не виключено, що така значна перевага кількості півтораків на теренах України, у порівнянні з коронними землями, викликана рівністю курсів російської срібної копійки і півторака при паралельному обігу московських і західноєвропейських монет [7, с. 211]. Згідно з письмовими джерелами у XVII ст. копійка дорівнювала півтораку. В «Именному с Боярским приговором» наказі № 999, 7191/1683 від 4 березня йдеться: «...и чтоб они Головы собирали и торговые люди меж собой торговались на серебряные мелкие деньги и на Польские медные чехи и чтоб медные чехи с серебряными деньгами ценою были равны без наддачи...» [1, с. 14].

Отже, монета Речі Посполитої продовжувала займати панівне місце в грошовому обігу Лівобережної України наприкінці XVII ст. Навіть наприкінці XVII ст. в обігу залишалась значна кількість півтораків, масовий випуск яких був призупинений у 1620-ті рр. У порівнянні з першою третиною XVII ст. кількість монет Германської (Священної Римської) імперії в скарбах була незначною і представлена монетними емісіями першої третини XVII ст. Проблему емітента драйпелькерів 1633–1635 з ім'ям Густава Адольфа вбачаю в створенні топографії знахідок цих монет і їх по-штемпельному аналізу.

#### Опис скарбу за складом:

**Велике князівство Литовське.** Сигізмунд II Август (1545–1572): півгріш 1554 (1).

Річ Посполита. Сигізмунд III Ваза (1587–1632): *коронне карбування*, гріш 1624 (1); півторака 1616 (1), 1619 (1), 1620 (13), 1621 (71), 1622 (146), 1623 (167), 1624 (128), 1625 (102), 1626 (24), 1627 (18), стерті (59); трояк 1621 (1), 1622 (19), 1623 (1), стертий (1); шостак 1625 (1). *М. Гданськ*, гріш 1626 (1). Ян II Казимир (1649–1668): *коронне карбування*, півторака 1661 (4), 1662 (4).

**Прибалтійські володіння Швеції.** Густав Адольф (1611–1632), *королівський монетний двір у м. Ельбінг*, драйпелькер 1630 (1), 1632 (15), 1633 (49), стерті (28). *М. Рига*, драйпелькер 1622 (7), 1623 (6), 1624 (16). *М. Ельбінг*, драйпелькер 1629 (3), 1628 (1), 1630 (10), 1631 (4), 1632 (3), стерті (2). Христина (1632–1654), драйпелькер 1634 (4), 1635 (19), 1644 (4), 1648 (4), стерті (4). Карл X Густав (1654–1660), *м. Рига*, драйпелькер 1662 (1), 1669 (2).

**Пруссія (ленник Речі Посполитої).** Іоанн Сигізмунд (1618–1619), драйпелькер 1619 (1), Георг Вільгельм (1619–1640), драйпелькер 1623 (2), 1625 (15), 1626 (23), 1627 (4), 1633 (3), стерті (1).

**Пруссія (герцогство).** Драйпелькер стертий (1), Фрідріх Вільгельм (1640–1688), драйпелькер 1685 (1).

**Бранденбург (маркграфство в унії з Пруссією).** Георг Вільгельм (1619–1640), драйпелькер 1621 (5), 1622 (9), 1623 (10), 1624 (22), стерті (2).

**Германська (Священна Римська) імперія.** *Померанія (герцогство)*, Ульріх (1618–1622), драйпелькер 1621 (1). *Померанія-Барт*, Богислав XIV (1620–1637), драйпелькер 1623 (1).

#### Склад монет за країною-емітентом:

Монети польсько-литовського карбування – 764 од. (72,69%).

Прибалтійські володіння Швеції – 183 од. (17,41%).

Пруссія (ленник Речі Посполитої) – 52 од. (4,95 %).

Пруссія (герцогство) – 2 од. (0,19%).

Бранденбург (маркграфство в унії з Пруссією) – 48 од. (4,57%).

Германська (Священна Римська) імперія – 2 од. (0,19 %)

#### Склад скарбу за номіналом:

Півгріш – 1 од. (0,09%)

Гріш – 2 од. (0,19%)

Півторака (драйпелькер) – 1024 од. (97,43 %)

Трояк – 23 од. (2,19%)

Шостак – 1 од.(0,09%)

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Деммени М. Сборник указов по монетному и медальерному делу в России, помещенных в полном собрании законов с 1649 по 1881 г. / М. Деммени. – Санкт-Петербург, 1887. – Вып. I.
2. Зайцев В. К вопросу о монетах Богдана Хмельницкого / В. Зайцев // *Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле і сучасність: матер. міжнар. наук. конф.* – Львів, 2004.
3. Климовский С. И. Клад монет XVII ст. из с. Большие Проходы (Украина, Харьковская обл.) / С. И. Климовский // *Шестая всероссийская нумизматическая конференция: тезисы докл. и сообщ.* – Санкт-Петербург, 1998.
4. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму / М. Ф. Котляр. – Київ, 1971.
5. *Нумизматический словарь* / автор-уклад. В. В. Зварич. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1972.
6. Рябцевич В. Н. О чем рассказывают монеты / В. Н. Рябцевич. – Минск, 1978.
7. Синчук И. Почему полтораков больше на украинских землях? / И. Синчук // *Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле і сучасність: матер. міжнар. наук. конф.* – Львів, 2004.
8. Mikolajczyk A. *Rozmiary produkcji menniczej w Polsce za Stefana Batorego I Zygmunta III Wazy. Pytania bez odpowiedzi?* / A. Mikolajczyk//*Wiadomosci Numizmatyczne.* – Warszawa, 1981. – Zeszyt. 2.